

Ontwerp voor een seksuele ethiek in vrijzinnig perspectief

Bob Carlier*

SF 5.0

Een vrijzinnige seksuele ethiek steunt op vier basisopties: reflectie, totaliteitsvisie, wetenschappelijkheid en activiteitsgerichtheid, die als maatschappelijke opties samenhangen en de meeste kansen krijgen binnen een pluralisme van denken en actie. De ethische dimensie van seksualiteit is onvermijdelijk hetgeen zowel tot uiting komt in tendenzen van repressie als van liberalisering. In plaats van een aparte seksuele moraal uit te bouwen, moet er meer gezocht worden in de richting van algemene morele beginselen waardoor de reflectie op seksualiteit een onderdeel wordt van algemener ethisch denken.

1. Begripsomschrijving

1.1 *Ethiek* wordt hier gezien als de wijsgerige reflectie op morele gedragingen en beginselen door een individu of door een groep (wie dit individu of deze groep is, welke macht en positie ze hebben, hun representativiteit, de reikwijdte en de voorgestelde normen..., dat alles kan reeds enkele moeilijkheden van definitie opleveren). Het gaat dus over gedragingen en beginselen in zover ze het voorwerp vormen van waarderingen in termen van goed en kwaad (Kruithof, 1968, 1973). Aldus maakt ethiek deel uit van de filosofie naast o.m. nog andere axiologische onderdelen als logica en esthetica.

Een bepaalde achterliggende ethische theorie – b.v. absoluut of deontologisch, utilitair of consequentiaalistisch – wordt omgezet in een aantal ethische beginselen, die zelf geconcretiseerd worden in verschillende ethische regels, die dan op een praktische situatie toegepast worden (Steere, 1984). Conflicten kunnen zich zowel voordoen op het niveau van de beginselen als

* Moralist, Werkleider bij het Seminarie voor Moraalfilosofie en Metafysica, Rijksuniversiteit Gent, Blandijnberg 2, B-9000 Gent.

op dat van de regels. Precies het reflectieve element wijst erop, dat zich een nood voordoet om de beginselen en regels te expliciteren en te systematiseren (vaak ook om een kritische dimensie in te voegen). Wie zich aan deze taak zet, kan vanuit het meest abstracte niveau (de theorie) vertrekken en dit steeds praktischer gaan toepassen, ofwel eerder inductief ingaan op een aantal concrete situaties en hieruit afleiden welke regels, beginselen en theorie er dus impliciet aanwezig zijn (b.v. op het stuk van de abortusdiscussie).

Ethiek beweegt zich in dialectisch verband met de omringende maatschappij: ten dele wordt ze erdoor geconditioneerd (factoren als b.v. bevolkingsdichtheid en tewerkstelling zullen ongetwijfeld de seksuele ethiek beïnvloeden), ten dele werkt ze er zelf op in langs de morele praktijk, de heersende ideologieën en godsdiensten, het beleid en het recht (b.v. in het strafrecht of in de mogelijkheden tot adoptie). Deelgebieden van de ethische reflectie kunnen o.m. beschreven worden volgens het terrein waarnaar ze zich specialiseert, b.v. seksualiteit.

1.2 Seksualiteit

Alle auteurs die beschouwend en filosofisch over seksualiteit gedacht hebben, zijn op de enorme moeilijkheden van definiëring en omschrijving gebotst: taal, denken, attitudes en perceptie staan hierbij in een zo ingewikkelde verbondenheid, dat elke definitie op zichzelf reeds sterk waardengebonden en zelfs normerend is (zie o.m. de symbolische interactionisten als b.v. Gagnon & Simon, 1973; ook Van Ussel, 1975; Brake, 1982). Wie b.v. de voortplantingsfunctie centraal plaatst, zal onvermijdelijk hogere waardering toekennen aan heteroseksueel gedrag, terwijl homoseksualiteit wel als gelijkwaardige mogelijkheid aan bod *kan* komen in vizies die seksualiteit vanuit haar lust- of relationeel karakter beschrijven. Naamgeving en afbakening (b.v. alleen de coïtus of allerlei vormen van vrijen en lichamelijk contact) zijn zelfs een onderdeel van de problematisering van seksualiteit: in termen van repressie (cfr. Van Ussel, 1968) of in termen van vertoog (cfr. Foucault, 1976). De visie op het concept seksualiteit (b.v. als instinct of als leerproces) zal ook de moraal in dezen bepalen.

Als voorbeeld kan de *begripsverruiming* gelden die het concept de laatste jaren doorgemaakt heeft: van puur genitale betekenis ging de verruiming enerzijds in de richting van alle lichamelijkheid, anderzijds ging de aandacht niet alleen meer naar (uitwendig waarneembaar) gedrag, maar evenzeer naar gevoelens, verlangens, fantasieën, persoonlijkheidskenmerken. Wie deze verruiming positief waardeert (en ik reken me tot deze groep), zal toch moeten erkennen dat ze ethische beschouwingen nog moeilijker en subtieler gemaakt

heeft. Het is b.v. gemakkelijker om over verkrachting te schrijven en te oordelen – ook in strafrechterlijke termen –, indien hierbij van genitale penetratie uitgegaan wordt; wie het begrip wil verbreden tot allerlei ‘ongewenste intimiteiten’, komt al vlug in vaagheid, oeverloosheid, onzekerheid terecht.

Indien ik mij dus – met nog enige reserve en bewustzijn van tekortkomingen erin – aansluit bij de omschrijving van De Graaf (1975): ‘individueel vermogen om aan het eigen lichaam, alleen of met anderen, plezier te beleven’, besef ik hiermee inderdaad een gekleurde definitie te volgen (lustfunctie), maar het kan wel niet anders.

1.3 *Vrijzinnigheid*

Het is hier niet de plaats om diepgaand in te gaan op de betekenis(sen) van de term vrijzinnigheid en op zijn associaties met b.v. onkerkelijkheid, ongodsdienstigheid, vrij onderzoek en humanisme. In onze cultuurkring is vrijzinnigheid historisch gegroeid als een zich afzetten tegen de godsdienst, d.w.z. tegen het gebruik van een buiten- en bovenmenselijke instantie voor waardering en normering. De wending naar de mens heeft sedert de renaissance zelf enkele relativeringen moeten ondergaan: in het Copernicaanse wereldbeeld is hij niet meer het centrum van het heelal, Darwin wees erop dat ook zijn plaats bij de levende wezens niet totaal uniek is, en zowel Marx als Freud stelden dat hij zelfs geen baas is in eigen huis, vermits hij ten dele gedreven wordt door krachten waarvan hij zich niet bewust is. Voeg daarbij de o.m. door Kruithof (1985) aangezwengelde discussie over het antropocentrisme bij morele overwegingen, en het wordt al vlug duidelijk dat ook het ‘vrijzinnige huis’ veel kamers kent, o.a. met liberale of socialistische accenten, al dan niet antropocentristisch. (1)

Zelf zal ik hier verder kiezen voor een *antropocentrisch vertrekpunt*: de mens als waardentoevallende en metende instantie, die wel de natuur kan sparen uit welbegrepen eigenbelang (dus geen destructief antropocentrisme), maar er toch afstand van neemt vanuit een *emancipatie-idee*. Mensen ervaren belemmeringen vanuit de natuur, daarnaast ook vanuit gebrek aan kennis en door de machtsuitoefening van anderen (cfr. Wertheim, 1977).

Het emancipatieproces, dat ook opheffing van aliënering kan genoemd worden, houdt bevrijding in uit al dergelijke belemmerende afhankelijkheden. Er zal dus in de seksuele ethiek geen beroep gedaan worden op ‘de natuur’ (daar waar bepaalde moraalsystemen onwenselijke gedragingen graag

1. Mijn eigen denken over de thematiek van dit artikel is duidelijk beïnvloed door moraalfilosofen als Apostel, Kruithof, Van den Enden; en op het gebied van de seksualiteit o.m. door Van Ussel, Foucault, Weeks, Plummer.

als 'tegennatuurlijk' bestempelen). Wat beperkingen en afstandelijkheden vermindert (b.v. contraceptiva, abortus, hulpmiddelen) kan emancipatorisch genoemd worden. Maar eveneens kadert een vergroten van kennis, informatie en redelijkheid binnen de emancipatie-idee: dus zowel elke vorm van seksuele voorlichting als de technieken van de psychoanalyse, in zover die bewustwording en dus mogelijkheid van redelijker gedrag inhouden. De roep naar meer machts gelijkheid ten slotte zal vooral uitgaan van de categorieën die in verdrukking geraakt zijn vanwege hun sekse, leeftijd, klasse, ras, of botsing met bepaalde normen (gehandicapten, devianten).

2. Basisopties voor een vrijzinnige seksuele ethiek

Na de omschrijving en discussie van de gebruikte begrippen wil ik een poging wagen, om de vier basisopties die Apostel voor zijn ethisch denken voorstelt (Raes en Vanlandschoot, 1984), en vooral hun combinatie, toe te passen naar het terrein van de seksualiteit toe. Het gaat om reflectiviteit, totaliteitsdenken, wetenschappelijkheid en activiteitsgerichtheid.

2.1 Reflectie

Eigenlijk bevat de definitie van ethiek zelf reeds het element reflectie. Wie enkel impulsief handelen in rekening zou brengen, schakelt daardoor de mogelijkheid van een deliberatieproces en van ethische reflectie uit.

2.2 Totaliteitsvisie

Deze staat in contrast tot alle fragmentatie en aliënering. Het blijft b.v. belangrijk om voortdurend op de maatschappelijke samenhang van (o.m. seksuele) moraalsystemen te wijzen. Een poging hiertoe — zij het niet doorgetrokken naar het seksuele — werd b.v. voorgesteld door Scholliers (1966). Waar economie en technologie nog helemaal vastzitten in een behoeftenbelemmering, zal zich een wereldbeeld ontwikkelen met weinig ruimte voor lust en relationeel denken en voelen, en zullen vruchtbaarheid en voortplanting centraal staan in alle beschouwingen over seksualiteit. Zodra de industrialisatie de arbeid gaat verheerlijken als middel tot behoeftenbevrediging, komen ideeën als productie en prestatie op de voorgrond. En in een verder stadium (dat slechts in weinig samenlevingen bereikt is) wordt de klemtoon op bevrediging en lust gelegd (en alle politieke filosofen zijn het erover eens dat deze consumptie evenzeer voorwerp van manipulatie en uitbuiting kan worden als de productie). Er is dus onderzoek mogelijk naar de herkomst van seksuele moraaluitspraken.

Niet voor niets werd de *voortplantingsmoraal* steeds verantwoordelijk

gesteld voor een deel van het antiseksueel syndroom (o.m. Van Ussel, 1968): slechts bepaalde organen en handelingen die de voortplanting kunnen dienen, worden hierbij als 'seksueel' aangeduid, wat buiten deze mogelijkheid valt wordt afgewezen (b.v. anticonceptie, masturbatie, homoseksualiteit), bepaalde problemen rondom (on)vruchtbaarheid krijgen de status van voornameste seksueel probleem, een bepaald type opvoeding wordt met deze moraal verbonden.

Andere auteurs (b.v. Frenken, 1976) spreken liever over *beheersingsmoraal*, waarvan ze de politieke implicaties of toch zeker connotaties beklemtonen. Tussen maatschappelijke situaties en seksuele gedragingen en attitudes bestaan opvallende verbanden (zij het ingewikkelder dan soms in spiegel- of voorbeeldtheorieën gesteld wordt). Zo vinden machtsstructuren er duidelijk hun neerslag in: dit geldt zowel voor klasseverschillen (ook op wereldvlak met als gekend voorbeeld het sekstoerisme), sekseverschillen, als verschillen in leeftijdsgroep. Het autoritarisme dat in de maatschappij aanwezig is, uit zich in verschijnselen als censuur, zedelijkheidswetgeving (de staat als zedenmeester), de voorrang die aan één bepaalde samenlevingsvorm gegeven wordt. Regelmatig wordt aangetoond, hoe de prestatiemoraal in sexualis doorwerkt (orgasmedwang, kwantitatieve vizie op seksualiteit, beleving in examensfeer, afwijzing van seksualiteit bij als niet-productief beschouwd: kinderen, bejaarden, gehandicapten). De bezitsmoraal laat zich b.v. voelen in een verschijnsel als seksuele jaloezie. De consumptiedwang slaat ook op dit terrein toe.

Verschuivingen op het terrein van seksuele attitudes kaderen binnen ruimere maatschappelijke verschuivingen (ook wat in deze tekst bepleit wordt dus). Wat verandert zal dus niet bepaald als 'vrijzinnigheid' kunnen aangeduid worden, al kan wel vastgesteld worden, dat vaak vrijzinnigen in de historische en concrete context de spits afgebeten hebben qua ideologische veranderingen – wat samenhangt met hun sociaal-psychologische structuur en hun nood aan ook andere ontvoogding.

2.3 *Wetenschappelijkheid*

Het besef dat het wetenschappelijk handelen en denken niet totaal waardenvrij kan gebeuren, en zich zelfs vaak gecompromitteerd heeft in dienst van het maatschappelijk systeem en zijn normen (b.v. door onverantwoorde uitspraken over masturbatie, homoseksualiteit en seksualiteit van vrouwen), heeft sommige denkers tot een fundamenteel wantrouwen en zelfs vijandigheid tegenover wetenschap en rationaliteit gebracht. Ik wens mij expliciet buiten deze attitude te plaatsen, en rationeel en wetenschappelijk denken als basisoptie te blijven behouden. Dit belet niet dat ik het in verband wil blij-

ven zien met de andere opties (reflectie, normativiteit, totaliteitsvisie). Apostel gaat hierbij in op het vraagstuk van *vrijheid en (on)gedetermineerdheid*: door causaliteit (o.m. op biologische basis) te aanvaarden, verhoogt de kans op begrip voor anderen (in hun gedragingen, emoties, fantasieën); anderzijds wordt het deliberatieproces (2.1) bevorderd, wanneer mensen als vrij behandeld worden: deliberatie biedt meer kans tot ethisch handelen dan het involgen van plotse impulsen of van uitwendige dwang.

Het cultuurantropologisch en historisch onderzoek is b.v. een terrein waarbij heel wat materiaal over seksuele gedragingen en attitudes in duidelijker context geplaatst wordt: weer eens wordt de maatschappelijke samenhang van b.v. bepaalde samenlevingsvormen beklemtoond. Waar o.a. polygynie vroeger aanleiding gaf tot soms geamuseerde anecdotiek of tot ethnocentrische morele verontwaardiging, wordt de plaats hiervan in een maatschappelijk systeem geëxpliciteerd (al dan niet vanuit feministische invalshoek). Dergelijk antropologisch onderzoek leidt meestal naar relativering van een aantal morele normen, en ook naar de vraag hoe ver die kan gaan.

2.4 Activiteitsgerichtheid

De visie op de mens als handelend en kiezend wezen houdt normativiteit in en leidt tot een aantal politieke implicaties. Zeer veel politieke filosofen hebben belangstelling getoond voor de relaties tussen cultuur, seksualiteit en politiek. De Graaf (1975) heeft b.v. een boeiende poging tot inventarisatie van dergelijke denkers en opvattingen gedaan, en werkt hiervoor met twee polen waartussen hij de meeste vizies kan situeren. Langs de ene kant stelt hij seksuele onvrijheid vast die gezien wordt als grondslag van een aanvaardde samenleving (met nog veel nuances: cultuur als veredeling, onvermijdelijke repressie, bescherming, regulering); langs de andere kant staan de auteurs die seksuele vrijheid als uitgangspunt nemen voor een scherpe veroordeling van de samenleving, die deze ten gevolge van politieke overheersing niet toestaat (met evenveel nuances: seksuele onderdrukking als politieke overheersing of als voorwaarde ertoe, seksualiteit als menselijke waarde, partiële bevrijding als onderdeel van overheersing). Moeilijkheid blijft het begrip vrijheid zelf en de sociale voorwaarden hiertoe (zie o.m. 3.3) en het feit dat ondanks alles een nogal essentialistische visie op seksualiteit gehanteerd wordt, waarbij het verband met de totale situatie van de betrokkenen (b.v. vrouwen, kinderen, migranten, gehandicapten) toch nog onvoldoende aan bod komt.

2.5 De samenhang van de basisopties

Apostel beklemtoont dat de opties uitgesproken maatschappelijke opties

zijn: slechts bepaalde maatschappijen staan de autonomie toe die reflectie mogelijk maakt, geven kans tot totaliteitsdenken (arbeidsverdeling is hier reeds een ernstige hinderpaal), laten wetenschappelijk onderzoek opbloeien, en geven ruimte tot bepaalde vormen van sociale actie. Ze moeten tegen elkaar afgewogen worden, en er bestaat niet altijd klaarheid over de regels die hierbij gehanteerd kunnen worden. Allicht krijgen ze de meeste kansen binnen een *pluralisme*: multipelen modellen, morele systemen, actiedoeleinden kunnen naast elkaar bestaan op voet van gelijkheid, en de grens van dit pluralisme ligt precies in de al dan niet toegestane mogelijkheid om naast elkaar te bestaan. Politieke systemen van fascistische en autoritaire signatuur streven een bepaald uniformisme na, dat altijd veel slachtoffers blijkt op te leveren en de keuzevrijheid (cfr. 3.4) minimaliseert. Vandaar Apostels pleidooi voor een veelvormigheidsmaximalisatie.

Nu heeft precies een *normaliteitsdenken* meestal de vizies op seksualiteit beheerst (de meeste normaliteitsmodellen worden echter niet geëxpliciteerd en verwijzen naar een te uitgesproken medisch-biologische rechtvaardiging). De vraag naar de noodzaak van normen lijkt mij nogal gratuiet, vermits ik mij geen samenleving zonder normen, afspraken, regels kan voorstellen. Andere vragen dienen echter wel met klem gesteld te worden: welke normen zijn eufunctioneel of dysfunctioneel, hoe worden ze verantwoord, welke belangen dienen ze, waar ligt hun geldingsgebied (precies op het gebied van seksualiteit wordt vaak aan persoonlijke of orthodoxe groepsnormen een algemeenheid en universaliteit toegekend die niet noodzakelijk is), welke sanctionering gebeurt er bij norm-overschrijding, waar en hoe rigied liggen de grenzen en hoe flexibel zijn ze.

Eén vaststelling dringt zich op: een eng mensbeeld schept veel deviantie, dit is een consequentie die onder ogen moet gezien worden (b.v. indien aan de heteroseksuele coïtus tussen liefhebbende, monogame partners een alleenrecht toegekend wordt). Een breed mensbeeld met veel variaties en varianten (qua object, vormgeving en motivering van seksualiteit b.v.) creëert veel minder deviantie en komt beter overeen met de vastgestelde opties (diversiteit op seksueel gebied als vorm van pluralisme).

3. Naar een seksuele ethiek

3.1 *De ethische dimensie*

Auteurs als Van Ussel (1968) hebben precies de *ethisering* van seksualiteit als voornaamste oorzaak van haar problematisering gesteld. Bij Foucault (1984) zijn gelijkaardige accenten te vinden. Die ethisering uit zich zowel in een overwicht van de ethische dimensie in de aandacht voor seksualiteit (ten

koste van biologische, psychologische, sociale, economische elementen), als in een wijziging van de waardenschaal, waardoor veel meer gewicht aan seksualiteit gehecht wordt bij iemands beoordeling (biechtboeken en 'schandalen' zijn daar om dit te illustreren). Seksuele 'losbandigheid' schijnt vaak meer verontwaardiging los te maken dan uitbuiting, corruptie en machtsmisbruik.

Dit verklaart *de roep naar de-ethisering* (trouwens ook op andere terreinen soms); een verkeerd functioneren van de moraal is hier verantwoordelijk voor: ze stelt zich vooral beperkend op en komt zeker zo over, ze huppelt al te vaak na op maatschappelijke evoluties (de publieke opinie wordt nog gealarmeerd over zaken als seksuele voorlichting, terwijl de ethiek al te weinig aandacht heeft voor wat met mensen en leven kan gedaan worden, zie b.v. het stuk over 'les faiseurs d'hommes' in Raes en Vanlandschoot, 1984). Toch zou ik hier de *onvermijdelijkheid van een ethische dimensie* willen vooropstellen vanuit een viertal oorzaken: (a) De vraag naar de-ethisering blijft verholen een bepaalde normering inhouden (b.v. naar lustbeleving). (b) Men kan ook niet zomaar een historisch gegroeide situatie, waardoor seksualiteit tot zeer intense beleving met zeer grote symboolwaarde geworden is, negeren (verkrachting zal door het slachtoffer toch vaak anders ervaren worden dan andere vormen van geweld). (c) De actiegerichtheid die als basisoptie gesteld werd, houdt eveneens normering in – des te meer naargelang gedrag en cultuur als enorm plastisch gezien worden in de antropologie, zodat zich in beleid, wetgeving, opvoeding keuzen opdringen. (d) Ten slotte is wat seksueel genoemd wordt zozeer vermengd met niet-seksuele elementen (rolvervulling, lichamelijke, machtsuitoefening) dat ook daarom ethiek niet uit de weg kan gegaan worden. Plummer (1984) stelt terecht, dat de idee van absolute vrijheid eigenlijk alleen bestaat in sommige zeer libertaire fantasieën en in de paniekerige verbeelding van bepaalde moraalpredikers.

De discussie over de aard van de regulering blijft wel bestaan. De modellen die tot nog toe opgesteld zijn om types van moraalsystemen te beschrijven, werken meestal met al te beperkte en zeer gekleurde indicatoren (b.v. de houding tegenover premaritale coïtus). Het onderzoek zal trouwens verschillende niveaus van studie moeten afbakenen: theorie, beginselen en regels; reëel gedrag, verbale uitspraken en attitudes; verschillende groepen van de bevolking; zuiver beschrijvend of normatief. Er kan b.v. gewerkt worden met de vier elementen die Van den Enden (1971) voorstelt in de discussie over abortus: elementaire voorwaarden van intellectuele en praktische bruikbaarheid (duidelijkheid, logische consistentie, afwezigheid van dogmatische verabsolutering); juistheid van de werkelijkheidsoordelen; historische context

van het ontstaan van de norm; praktische effecten. Wie ze zou toepassen op b.v. homoseksualiteit, zou tot de vaststelling komen, dat de heersende mening hierover op zowat de vier terreinen onvoldoende fundering kan vinden.

Dergelijk onderzoek zou zeker rekening moeten houden met de *veranderbaarheid van seksuele normen*, die in verband kan gebracht worden met een aantal technologische wijzigingen (b.v. contraceptie, geslachtsziekten), met een aantal maatschappelijke verschuivingen (b.v. laïcisering, verburgerlijking, verstedelijking), met veranderde inzichten (b.v. over de discrepantie tussen normen en feiten).

3.2 *Liberalisering*

De ongelukkige en onjuiste term 'seksuele revolutie' (nogal eens gebruikt in de jaren '60) wordt meer en meer verlaten en b.v. vervangen door liberalisering. Frenken (1984) brengt die in verband met een zevental verschuivingen: het ontstaan van de welvaartmaatschappij, de opkomst van de verzorgingsstaat, veranderingen in het arbeidsbestel, een verminderde sociale controle, toenemende individuatie en sociaal-culturele differentiatie, de komst en beschikbaarheid van contraceptiemiddelen, de tweede golf van vrouwenemancipatie. Ze loopt (of liep?) parallel met een algemene behoefte aan ontvoogding: tegenover de kerk (zowel binnenkerkelijk als erbuiten); vanwege bepaalde rassen, volkeren, bevolkingsgroepen; vanuit vrouwen, jongeren en als deviant bestempelden (met de impact van de homo- en lesbiënebeweging als opvallendste voorbeeld hiervan).

De maatschappelijke verschuivingen die hiermee te maken hebben werden reeds vernoemd, al blijft men nog aarzelend over de gevolgen van de crisis (b.v. morele restauratietendensen, angsten over tewerkstelling als remmende factoren voor openheid, grotere afhankelijkheid van vrouwen en jongeren).

Ook in het wetenschappelijk denken zijn veranderingen opgetreden in de laatste twintig jaar, al houden sommige een nieuwe problematisering in. Meer en meer is men in de seksuologie afstand gaan nemen van de medische reductie – soms gaande tot antimaterialisme en antiwetenschappelijkheid, die niet meer in de basisopties passen. Parallel hiermee is het belang van een sociologische invalshoek toegenomen (met begrippen als categorisering, stigmatisering, verlies van diversiteit); hier heeft zich trouwens een stuk welzijnsmarkt genesteld waartegen terecht gewaarschuwd wordt. In de sociale psychologie worden nieuwe accenten gelegd: op interpersoonlijke relaties, op de niet-seksuele componenten van seksueel gedrag, op rolpatronen en seksuele politiek. De repressiehypothese, die karakteristiek was voor de jaren '60, is ten dele vervangen of aangevuld door de discours-hypothese.

De essentialistische vizie op seksualiteit met grote klemtoon op instinct en onveranderlijkheid wordt afgelost door een constructivistische vizie, waarin leerprocessen en diversiteit meer op het voorplan komen (zie o.m. Brake, 1982). Men kan hier allicht van een dialectisch voortschrijden spreken: elke ontvoogding schept nieuwe gevaren van beheersing en inkapseling.

Toch zijn er allicht enkele *verworvenheden*, die niet zo gemakkelijk kunnen teruggeschroefd worden (althans niet volledig): de steeds verdergaande scheiding tussen voortplanting en seksualiteit (ook vanuit de mogelijkheden qua voortplanting), de situatie van vrouwen (wier recht op seksualiteit en vruchtbaarheidsregeling erkend wordt), die van jongeren, de attitude tegenover homoseksualiteit (wat meer dan tegenover andere devianties). Een aantal bewegingen hebben hierbij een rol gespeeld (zij het binnen de mogelijkheden hun door bredere maatschappelijke verschuivingen toegestaan). Het dubbel aspect van dergelijke sociale bewegingen is hier merkbaar: ten dele blijven ze alleen bij belangenbehartiging, soms stoten ze door tot een ruimer emancipatorisch perspectief (zicht op de bredere sociale context en op de maatschappelijke voorwaarden voor bevrijding; geldingsbereik van de bevrijdingsidee). Zo heeft de homobeweging ook vragen gesteld over het gezin, de sekserolpatronen en het fascisme; zo heeft de lesbischebeweging contacten gezocht met het feminisme; zo is de belangstelling voor pedofilie soms verschoven naar het thema kinderrechten en seksualiteit van kinderen en naar de machtsproblematiek.

In elk geval schijnt de liberalisering wat meer modellen voor te stellen dan de traditionelere moraal (en schept ze daarmee mogelijkheden zoals die in 2.5 gesteld worden). Te weinig werd de vraag gesteld echter naar de maatschappelijke voorwaarden van individuele bevrijding (wel in kringen die als sexpol en freudomarxisme aangeduid werden) en naar de problematisering van de lust.

3.3 Vraagtekens bij liberalisering

Pogingen tot liberalisering blijken grotere nadruk te leggen op de lustfunctie van seksualiteit dan op institutionele of procreatieve of soms ook relationele aspecten. Nu impliceert het begrip vrijheid – indien het ook voor de andere(n) moet gelden – ook instemming, en precies deze instemming kan wel eens fictief worden bij grote machtsverschillen. Deze kunnen gebaseerd zijn op geld (voorbeelden: prostitutie, sekstoerisme) of op sekseverschillen (voorbeeld: ongewenste intimiteiten) of op leeftijdsverschillen; ze kunnen ook gebaseerd zijn op de conditionering door een strak normensysteem of op manipulatie door media, reclame en commercialisering (hoe vrij is men b.v. in partnerkeuze, seksuele aantrekkelijkheid en tevredenheid met het eigen uit-

zicht, wanneer schoonheidsnormen ingelepeld worden?). De elementen vrijheid en instemming kunnen dus wel sterk geïmpliceerd worden door de maatschappelijke ongelijkheid, en dat verklaart trouwens enkele hete hangijzers in de recente discussies over seksualiteit waar machtselementen meespelen: pedofilie, incest, verkrachting, pornografie, sadomasochisme. Plummer (1984) merkt trouwens op dat er soms tegenstellingen kunnen optreden tussen de 'sexual liberationists' en de 'gender liberationists'.

3.4 Poging tot fundering van een seksuele ethiek

Ik wees reeds op de grote symboolwaarde die seksualiteit inhoudt en op de intensiteit van beleving en betekenisgeving die hiermee samenhangt. Toch wens ik de uitbouw van een aparte seksuele moraal af te wijzen wegens de risico's die elke apartstelling (in opvoeding, hulpverlening, wetgeving) als gevolg heeft: de problematisering van seksualiteit, de seksualisering van perceptie en denken (zie o.m. Van Ussel, 1975). Er moet meer gezocht worden in de richting van toepassing van algemene morele beginselen die naar seksualiteit toe geïnterpreteerd worden, zodat de reflectie op dit gebied onderdeel wordt van algemener ethisch denken.

Er kunnen enkele algemene ideeën naar voren geschoven worden waarvoor de ethicologische fundering nogal eenvoudig is binnen een socioculturele context en waarover tamelijk gemakkelijk een algemene consensus kan verkregen worden – een soort mensenrechten als het ware. Ik denk hier aan het recht op informatie, het recht op lust en het recht op zelfbepaling. Misschien moet daar nog de eis tot rechtvaardiging aan toegevoegd worden om te beklemtonen, dat zelfbepaling slechts mogelijk wordt als die ook voor anderen geldt. Elk concreet probleem kan dan onderzocht worden aan de hand van een combinatie van deze principes, waarbij zich in een aantal gevallen een keuze zal opdringen bij het afwegen. Lustbeleving hoeft niet te leiden tot ongewenste gevolgen, maar dit veronderstelt informatie. Machtsmisbruik mag de lust niet hypothekeren. Wegnemen van angst kan belangrijk zijn: seksualiteit is bijna altijd beleefd geworden in combinatie met angst (voor zwangerschap, voor geslachtsziekten, voor sanctionering), zodat haar lustkarakter weinig aan bod kon komen.

Het moeilijkste om operationeel te maken is wel het begrip zelfbestemming – een humanistische eis nochtans, tegen de onderdrukking in van transcendente metafysica's die de autonomie ontkennen.

Het wordt niet alleen bedreigd door de reeds genoemde machtsfactoren, maar ook b.v. door tijdelijke emoties (die reflectie onmogelijk maken), door ziekte, depressie, zwakzinnigheid. Hieraan moet trouwens verbonden worden het recht om fouten te maken en om uit ervaring te leren. Wie het

'natuurlijk verloop der dingen' of de tussenkomst van een of meer opperwezens afwijst, kiest voor de mens als zingever en voor zijn verantwoordelijkheid op verschillende niveaus (vooral op het stuk van gedrag, allicht niet op dat van gevoelens en fantasieën). Het betekent ook een keuze voor emancipatie (in de zin van Marx' opheffen van aliënatie en zijn vizie op de loop van de geschiedenis). Het krijgt wel zijn grootste kansen binnen een pluralismemodel, dat kan uitgewerkt worden op het vlak van beleid, politiek, opvoeding en hulpverlening. Deze uitwerking lag echter niet in de bedoeling van deze bijdrage. Ik ben mij van een aantal onvolkomenheden bewust, maar dacht dat het nodig was de discussie aan te zwengelen over een gebied waaraan te vaak voorbijgegaan wordt.

Literatuur

- Brake, M. (ed.) (1982), *Human sexual relations. A reader in human sexuality*. Harmondsworth, Penguin.
- De Graaf, M. (1975), *Seks-kultuur-politiek. Inventarisatie en analyse van visies op de relaties tussen seksualiteit en samenleving*. Zeist, N.I.S.S.O.
- Foucault, M. (1976), *Histoire de la sexualité. 1. La volonté de savoir*. Paris, Gallimard.
- Foucault, M. (1984), *Histoire de la sexualité. 2. L'usage des plaisirs*. Paris, Gallimard.
- Foucault, M. (1984), *Histoire de la sexualité. 3. Le souci de soi*. Paris, Gallimard.
- Frenken, J. (1976), *Afkeer van seksualiteit. Sociaal-seksuologisch onderzoek onder 600 gehuwden*. Deventer, Van Loghum Slaterus.
- Frenken, J. (1984), Voor en na de seksuele liberalisering. Een korte schets van de recente geschiedenis van de seksualiteit. In: Slob e.a. (1984).
- Gagnon, J. & W. Simon (1973), *Sexual conduct: the social sources of human sexuality*. Chicago, Aldine.
- Kruithof, J. (1968), *De zingever. Een inleiding tot de studie van de mens als beteknend, waarderend en agerend wezen*. Antwerpen, Standaard.
- Kruithof, J. (1973), *Ethicologie. Een inleiding tot de studie van het morele verschijnsel*. Meppel, Boom.
- Kruithof, J. (1985), *De mens aan de grens*. Antwerpen, EPO.
- Plummer, K. (1984), Sexual diversity: a sociological perspective. In: K. Howells (ed.), *The psychology of sexual diversity*. Londen, Blackwell.
- Raes, K. & J. Vanlandschoot (red.) (1984), *Afpraak en opbouw. Dialogen met Leo Apostel*. Studiereeks van het Tijdschrift van de Vrije Universiteit Brussel.
- Scholliers, E. (1966), Sociaal-economische structuren en moraal. In: *Wetenschappelijke moraalstudie*. Werken uitgegeven door het rectoraat van de Universiteit te Gent.
- Slob, K., A. Meulenbelt & J. Frenken (red.) (1984), *Facetten van seksualiteit. Een inleiding tot de seksuologie*. Alphen aan den Rijn/Brussel, Samsom Stafleu.
- Steere, J. (1984), *Ethics in clinical psychology*. Cape Town, Oxford University Press.
- Van den Enden, H. (1971), *Abortus pro/contra. Een kritische analyse*. Baarn, Het Wereldvenster.
- Van Ussel, J. (1968), *Geschiedenis van het seksuele probleem*. Meppel, Boom.

Van Ussel, J. (1975), *Intimiteit*. Deventer, Van Loghum Slaterus.

Weeks, J. (1985), *Sexuality and its discontents. Meanings, myths and modern sexualities*. Londen, Routledge & Kegan Paul.

Wertheim, W. (1977), *De lange mars der emancipatie*. Amsterdam, Van Gennep.

Summary

Towards sexual ethics in a liberal perspective

A liberal sexual ethics which should be reflexive, all-inclusive and scientifically oriented, cannot be separated from socio-cultural structures as illustrated by tendencies of repression as well as liberalisation. Instead of developing a distinct sexual ethics, sexuality has to be incorporated in basic ethical reflection.